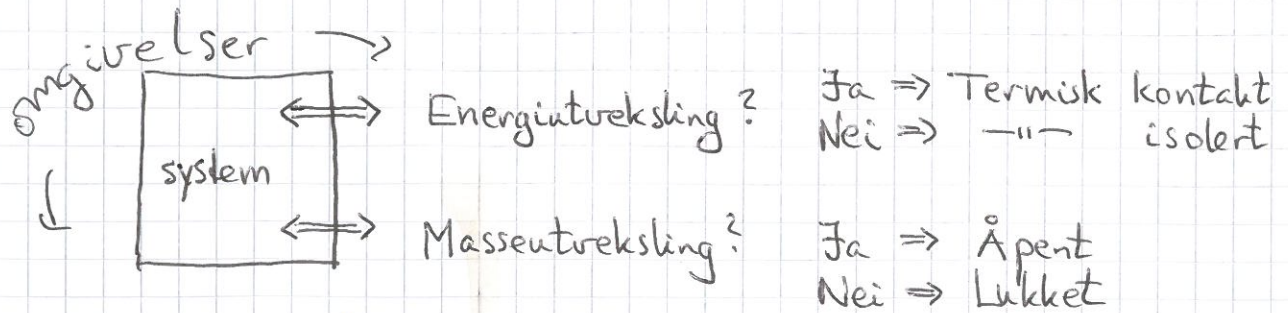

System og omgivelser

En kaffekopp utveksler både energi (varme) og masse (molekyler) med omgivelsene, dvs et åpent system i termisk kontakt.

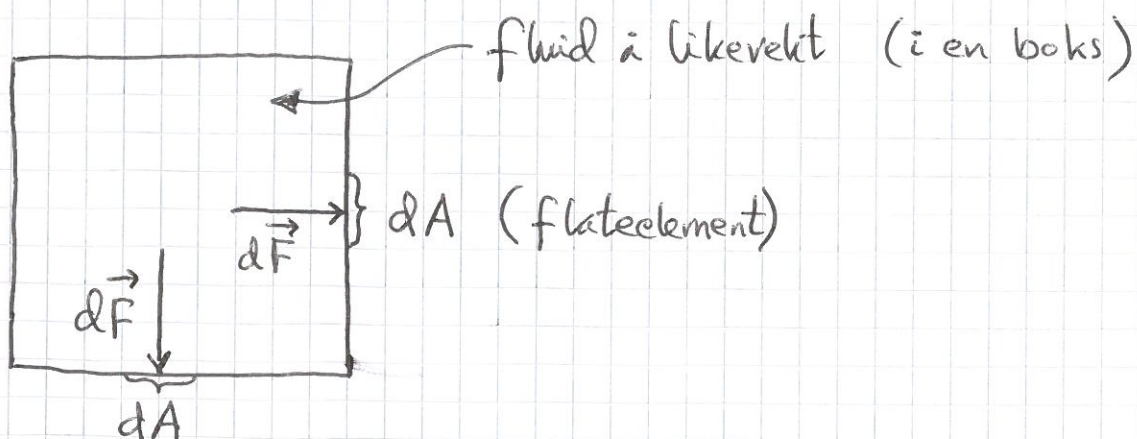
En god termos utveksler verken energi eller masse, dvs lukket system, termisk isolert fra omgivelsene.

~ ~ ~ ~ ~

Sentrale størrelser er trykk og temperatur!

~ ~ ~ ~ ~

Trykk [YF 11.4, 12.2, 12.3; ~~LL~~ LL 7.2, 8.1-8.4]

$p = dF/dA = \text{trykket i fluidet (skalar, isotrop)}$

$[d\vec{F} = -p d\vec{A} \quad \begin{matrix} d\vec{F} \uparrow \\ \text{-----} \\ d\vec{A} \downarrow \end{matrix}]$

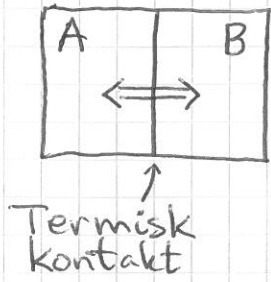
[p] = N/m² ≡ Pa (pascal)

1 atm = 1.01325 · 10⁵ Pa (≈ 10⁵ Pa)

1 bar = 10⁵ Pa

1 psi ("pound pr square inch") = $\frac{0.454 \text{ kg} \cdot 9.81 \text{ m/s}^2}{(25.4 \cdot 10^{-3} \text{ m})^2} \approx 6.9 \text{ kPa}$

Temperatur. Termisk likevekt [YF 17.1; LHL 13.1]

Hvis null netto energistrom mellom A og B, så er A og B i termisk likevekt, og har samme temperatur, $T_A = T_B$

Metoder for måling av T (dvs termometre):

Endring i T gir endring i væskevolum, gasstrykk, lengde av fast stoff, elektrisk motstand etc,

Tallfesting av T (Celsius og andre):

H₂O fryser ved 1 atm : 0 °C

H₂O koker —"—" : 100 °C

Måling av $p(T)$ for ulike gasser (lav tetthet; konstant volum) (96)

Dvs: p er prop. med temp., og ekstrapolering til $p=0$ gir -273.15 °C for alle gasser

Innfører absolutt temperatur T , med enhet K (kelvin) slik at 0 K tilsvarer -273.15 °C (det absolute nullpunkt). Lar $\Delta T = 1$ K tilsvare $\Delta T = 1$ °C.

$\Rightarrow$ H_2O fryser ved 273.15 K, koker ved 373.15 K.

Standard referansesystem:

H_2O med damptrykk $p_t = 612$ Pa og temperatur $T_t = 273.16$ K. Kalles trippelpunktet for H_2O , fordi is, vann og vanndamp kan være i samtidig likevekt ved p_t og T_t .

(Ikke mulig ved andre kombinasjoner av p og T)

Ideell gass [YF 18.1; LHL 13.3]

(97)

Empirisk, for gasser med lav tetthet: [Senere: Mikroskopisk utledning]

$$pV = nRT$$

Tilstandsligning for ideell gass

Tilstandsvariable: $p = \text{trykk}$ ($\text{N/m}^2 = \text{J/m}^3$)

$V = \text{volum}$ (m^3)

$T = \text{temperatur}$ (K)

$n = \text{stoffmengde}$ (mol)

Gasskonstanten: $R = 8.314 \text{ J/mol} \cdot \text{K}$

1 mol = $6.022 \cdot 10^{23}$ molekyler (partikler)
= N_A (Avogadros tall)

$\Rightarrow N = n \cdot N_A$ (antall molekyler)

$[n] = \text{mol}$

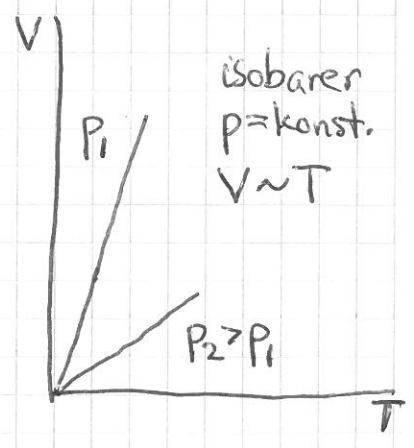
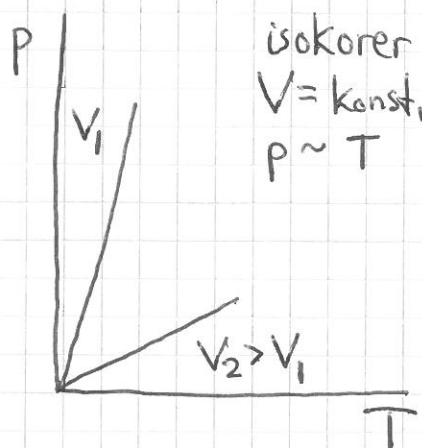
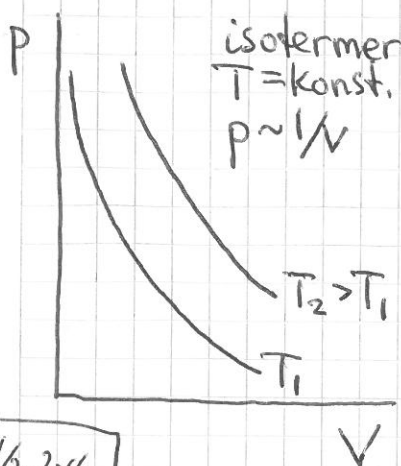
$[N] = 1$

$\rightarrow [N_A] = 1/\text{mol}$

$\Rightarrow pV = \frac{N}{N_A} RT = Nk_B T$

$k_B = R/N_A = 1.38 \cdot 10^{-23} \text{ J/K}$ (Boltzmanns konstant)

Grafisk, med konstant stoffmengde (n):

17.03.16

Noen termodynamiske koeffisienter [YF 7.4; LHL 13.2] (98)

Volumutvidelseskoeff:

$$\beta = \lim_{\Delta T \rightarrow 0} \left\{ \frac{\Delta V/V}{\Delta T} \right\}_{p=\text{konst.}} = \frac{1}{V} \left(\frac{\partial V}{\partial T} \right)_p$$

Lineær utvidelseskoeff: (kun faste stoffer)

$$\alpha = \frac{1}{L} \left(\frac{\partial L}{\partial T} \right)_p = \frac{1}{3} \beta \quad (\text{da } L = V^{1/3})$$

Kompressibilitet; bulkmodul: (isoterm)

$$\kappa = -\frac{1}{V} \left(\frac{\partial V}{\partial p} \right)_T = B^{-1}$$

Trykk-koeff:

$$\gamma = \frac{1}{p} \left(\frac{\partial p}{\partial T} \right)_V$$

Eks 1: $\beta(\text{H}_2\text{O}) < 0$ for $0^\circ\text{C} < T < 4^\circ\text{C}$

$\Rightarrow \rho(4^\circ\text{C}) > \rho(0^\circ\text{C}) \Rightarrow$ (dype) innsjøer bunnfryser ikke
[$\rho = m/v = \text{masse tettheten}$]

Eks 2: Hva er β , B og γ for ideell gass?

Løsning: $\beta = \frac{1}{V} \frac{\partial}{\partial T} \left(\frac{Nk_B T}{p} \right)_p = \frac{Nk_B}{pV} = \frac{1}{T}$

$$B = -V \left(\frac{\partial p}{\partial V} \right)_T = -V \frac{\partial}{\partial V} \left(\frac{Nk_B T}{V} \right)_T = \frac{Nk_B T}{V} = p$$

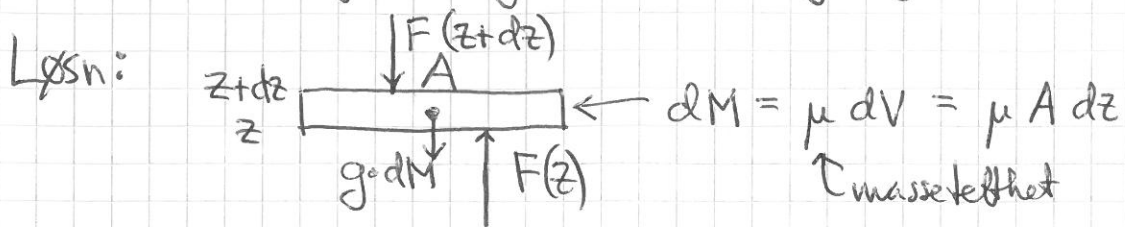
$$\gamma = \frac{1}{p} \frac{\partial}{\partial T} \left(\frac{Nk_B T}{V} \right)_V = \frac{Nk_B}{pV} = \frac{1}{T} = \beta$$

Eks 3: Hvorfor stiger spritzøylen i termometeret når T øker?

Svar: Fordi $\beta(\text{glass}) \approx 2.7 \cdot 10^{-5} \text{ K}^{-1} \ll \beta(\text{etanol}) \approx 10^{-3} \text{ K}^{-1}$

Eks: Hvordan avtar trykket oppover i atmosfæren? (99)

Anta ideell gass, og konstant g og T .

Likevekt for dM (N1): $F(z+dz) - F(z) + g dM = 0$

$$\underbrace{[p(z+dz) - p(z)] A}_{dp} \quad \underbrace{mg A dz}_{\mu g A dz}$$

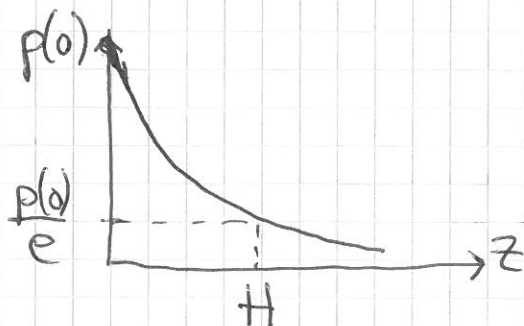
$\mu = \langle m \rangle N/V$; $\langle m \rangle =$ midlere molekylmasse $\approx 4.8 \cdot 10^{-26}$ kg
(tilsvarende ca 29 g/mol)

$N/V = p/k_B T$ (ideell gass)

$\Rightarrow dp = - \langle m \rangle \frac{p}{k_B T} g dz$

$\Rightarrow \int_{p(0)}^{p(z)} \frac{dp}{p} = - \frac{\langle m \rangle g}{k_B T} \int_0^z dz \Rightarrow \ln \frac{p(z)}{p(0)} = - \frac{z}{H}; H = \frac{k_B T}{\langle m \rangle g}$

$\Rightarrow p(z) = p(0) e^{-z/H}$; med $T=260$ K er $H \approx 7.6$ km

Øving 10/nr 3:

Numerisk løsning
med z -avhengig
temperatur T

Varme. Varmekapasitet [YF 17.5; LHL 13.2]

(100)

Kun to typer energioverføring i termisk fysikk:

Varme = energi som overføres pga. temperatursforskjeller

Andre former for energioverføring er arbeid.

Hvor mye varme ΔQ må tilføres et system for å øke temperaturen fra T til $T + \Delta T$?

Svar: $\Delta Q = C \cdot \Delta T$; C = systemets varmekapasitet

$$\Rightarrow \boxed{C = \Delta Q / \Delta T} \Rightarrow [C] = \text{J/K}$$

C måles ved å måle sammenhengende ΔQ og ΔT , typisk med konstant trykk p eller konstant volum V :

$$C_p = \left(\frac{\Delta Q}{\Delta T} \right)_p ; \quad C_V = \left(\frac{\Delta Q}{\Delta T} \right)_V$$

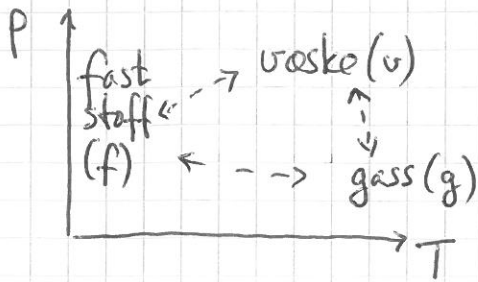
For tabulering er materiaspesifikke størrelser hensiktsmessig:

$$c = C/M = \text{varmekap. pr masseenh.} \Rightarrow [c] = \frac{\text{J}}{\text{kg} \cdot \text{K}}$$

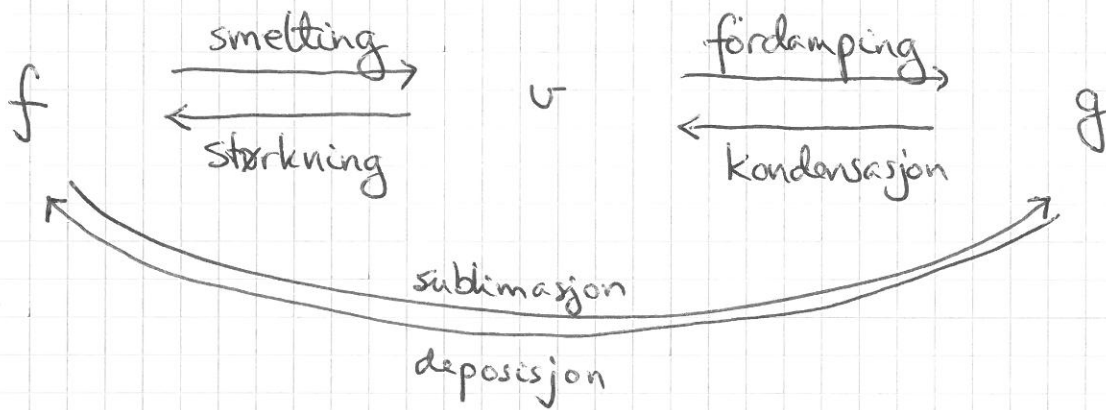
$$c_m = C/n = \text{varmekap. pr mol (et molers varmekap.)} \\ \Rightarrow [c_m] = \frac{\text{J}}{\text{mol} \cdot \text{K}}$$

Faseoverganger. Latent varme [YF 17,6 ; LHL 17,10] (101)

Kvalitativt pT-diagram:

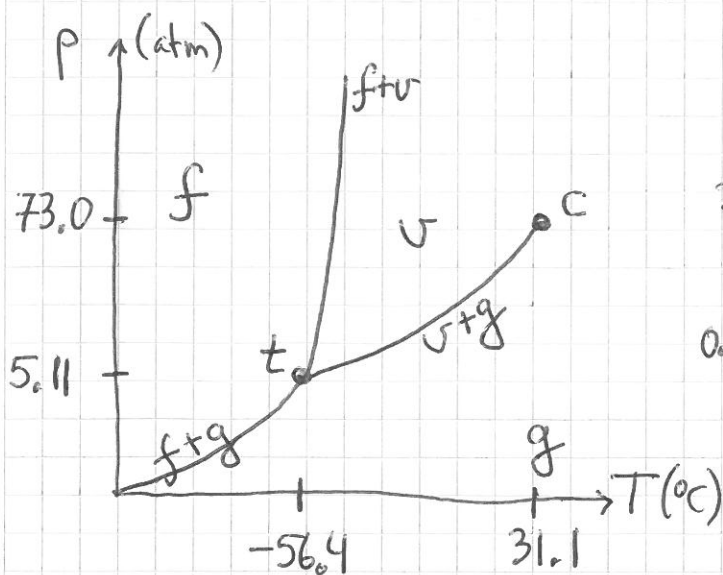
Koeksistenslinjer i (p,T)-diagram markerer faseoverganger:

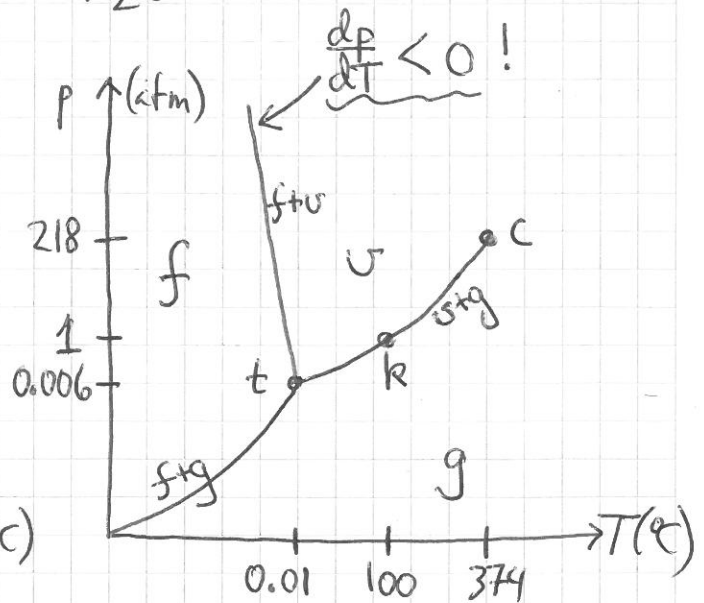
Eks: CO₂ v/1atm, -78.5°C ; tørris

Is → Vanndamp i kuldegrader ; frysetørring

Fasediagram for CO₂ og H₂O:

CO₂

H₂O

Koeksistensligner: Likevekt mellom to faser, (102)
 $f+u$, $u+g$ eller $f+g$

Kokepunkt: (k) "Voldsom fordamping" når damptrykket er like stort som det omgivende lufttrykket.

Det dannes dampbobler i væsken når $T \rightarrow T_k$ (= 100°C for H_2O ved 1 atm).

Hvis høyt til fjells: Lavere lufttrykk
 $\Rightarrow$ Kommer til $u+g$ likevektslinjen nedenfor k
 $\Rightarrow$ Koker ved lavere temperatur
 $\Rightarrow$ Eggene våre koke litt lenger tid enn hjemme...

Trippelpunkt (t): Samtidig likevekt f , u og g

Kritisk punkt (c): Enden av $u+g$ koeksistenslinjen.

Her opphører forskjellen på væske og gass! Hvis $p > p_c$ og $T > T_c$, har vi bare en fluid fase, et såkalt supercritisk fluid.

Latent varme:

L = varmen som trengs for å smelte (L_{sm}),
 fordampe (L_f) eller sublimere (L_{sub})
 en viss mengde stoff, ved gitt temperatur. Dvs:
 $\Delta T = 0$, selv om varme tilføres! Energien
 tilført går med til å bytte bindinger mellom
 atomer/molekyler.

Eks: H_2O . Nær trippelpunktet er $L_{sm} \approx 80 \text{ cal/g}$,
 $L_f \approx 600 \text{ cal/g}$, $L_{sub} = L_{sm} + L_f \approx 680 \text{ cal/g}$.

Her er 1 cal (kalori) = varmemengden som øker T
 fra $14.5^\circ C$ til $15.5^\circ C$ i 1 g H_2O ved $p = 1 \text{ atm}$.
 $1 \text{ cal} \approx 4.184 \text{ J}$. Anta konstant tilførsel av varme:

